

ДІАГНОСТИКА ПСИХОЛОГІЧНИХ ОСОБЛИВОСТЕЙ МАТЕРІВ ДІТЕЙ З ВАДАМИ РОЗВИТКУ

DIAGNOSIS OF PSYCHOLOGICAL FEATURES OF MOTHERS OF CHILDREN WITH DEVELOPMENT DEFECTS

У статті розглянуто специфіку і результати діагностики психологічних особливостей жінок-матерів у контексті подолання ними важких життєвих ситуацій, що закономірно виникають у процесі виховання дітей з вадами розвитку. Розбіжності між уявленнями про ідеальне материнство і реаліями виховання дитини з обмеженими можливостями здоров'я загострюють внутрішні протиріччя в психіці жінки, сприяючи невротизації її особистості. Актуалізовані внутрішньо-особистісні конфлікти можуть знаходити вихід у дезадаптивній поведінці і байдужому або агресивному ставленні до проблемної дитини.

Емпірично доведено, що високий рівень розвитку суб'єктивних якостей особистості матері допомагає їй долати хронічний стрес і сприяє її суб'єктивному благополуччю.

Якщо жінка не замикається в колі своїх проблем, не впадає у відчай, а проявляє активність, живе повним насиченим життям, то оцінка нею свого благополуччя буде підвищуватися, попри константність ситуації з «особливою» дитиною.

Отже, особистісні якості, що характеризують жінок з точки зору прояву суб'єктивності (інтернальність, адекватні реакції на стресові ситуації), є предикторами суб'єктивного благополуччя.

Так, наприклад, жінки з низьким рівнем суб'єктивного благополуччя у важких життєвих ситуаціях часто дратуються, засмучуються, не витримують ударів долі і можуть психологічно неадекватно реагувати на потреби дитини з вадами розвитку, на відміну від жінок з середньо-високими показниками, які менш схильні до емоційних зривів під час виникнення проблем і загалом характеризуються вищою інтернальністю в сфері охорони здоров'я, що вкрай важливо для виховання хворої дитини.

Ключові слова: психологічні особливості

жінки-матері, стресостійкість, суб'єктивне благополуччя, інтернальність, екстернальність, важкі життєві ситуації.

The article deals with the specifics and results of the diagnosis of psychological characteristics of women-mothers in the context of overcoming their severe life situations, which naturally arise in the process of education of children with developmental defects.

Differences between the ideas about the ideal maternity and realities of education of a child with disabilities of health exacerbate the internal contradictions in the psyche of a woman, contributing to the neurotic personality. Updated intra-personal conflicts can find output in desadaptable behaviour and indifferent or aggressive attitude to a problem child.

Empirically proved that the high level of development of subjective qualities of the mother's personality helps her to overcome chronic stress and contributes to her subjective well-being. If a woman does not close in the circle of his problems, he does not fall into despair, but manifests activity, lives a complete rich life, then the assessment of her well-being will increase, despite the constant situation with a "special" child.

Consequently, personal qualities that characterize women in terms of manifestation of subjectivity (internality, adequate reactions to stressful situations) are predictors of subjective well-being. For example, women with a low level of subjective well-being in heavy life situations are often annoyed, frustrated, do not bear the blows of fate and can psychologically inadequately respond to the needs of a child with development defects, unlike women with medium-high indicators that are less prone to emotional looking at problems and, in general, characterized by a higher health care, which is extremely important to educate a patient child.

Key words: psychological features of a woman-mother, stress resistance, subjective well-being, internality, externality, severe life situations.

УДК 159.923

DOI <https://doi.org/10.32843/2663-5208.2021.29.8>

Гукасян К.О.

здобувач PhD за спеціальністю 053 «Психологія»

Криворізький державний педагогічний університет

Чаркіна О.А.

к.пед.н., доцент,

доцент кафедри практичної психології Криворізький державний педагогічний університет

Сьогодні в центрі уваги дослідників часто перебувають діти з вадами розвитку, однак дослідження психологічних особливостей особистості матерів, які виховують дітей з вадами розвитку, у вітчизняному науковому дискурсі, на жаль, не надто чисельні [1; 2; 3; 5].

Актуальність дослідження зумовлена нагальною необхідністю діагностики психологічних особливостей і на цій основі емпірично-обґрунтованого надання психологічної допомоги жінкам – матерям, які потерпають від значних психоемоційних навантажень у процесі виховання дітей з вадами розвитку.

Завданнями нашого емпіричного дослідження, що проводилося на базі Комунального закладу освіти «Криворізька спеціальна школа «Сузір'я» Дніпропетровської обласної ради» у період 2019–2021 рр., було:

1) вивчити психологічні особливості матерів, які мають дітей з вадами розвитку (переважно дефіцитарного типу: з патологіями органів слуху і тяжкими розладами мовлення) залежно від рівня їх суб'єктивного благополуччя;

2) визначити ті особистісні якості, які сприяють підвищенню суб'єктивного благополуччя жінки-матері, з метою подальшої науково-обґрунтованої розробки моделі і програми психокорекційного супроводу.

Гіпотезою дослідження стало припущення про те, що суб'єктивні якості особистості матері дитини з вадами розвитку допоможуть їй впоратися з хронічним стресом і будуть сприяти її суб'єктивному благополуччю.

Якщо жінка не замикається в колі своїх проблем, не впадає у відчай, а проявляє

активність, живе повним насиченим життям – працює, спілкується, подорожує, то оцінка нею свого благополуччя буде підвищуватися, попри стабільність ситуації з «особливою» дитиною [4; 6].

У дослідженні погодились взяти участь тільки 50 матерів зі 143, яким ми це запропонували, що також, на наш погляд, є певним індикатором або діагностичним критерієм рівня їхнього суб'єктивного благополуччя.

Для вивчення психологічних особливостей респонденток було використано діагностичний комплекс, що включав [7, с. 13–17]:

- методику діагностики рівня суб'єктивного контролю (РСК) А.М. Еткінда;
- методику «Вихід з важкої життєвої ситуації» (ВЖС) Н.П. Фетіскіна, В.В. Козлова, Г.М. Мануйлова;
- «Шкалу суб'єктивного благополуччя» в адаптації М.В. Соколової.

Для встановлення зв'язку рівня суб'єктивного благополуччя з психологічними якостями респонденток були зіставлені показники особистісних методик залежно від рівня суб'єктивного благополуччя.

За показниками методики «Шкала суб'єктивного благополуччя» досліджувані були розподілені на три групи: 1) група з середньо-високим рівнем суб'єктивного благополуччя (стіни 3–4) – група СВР; 2) група із середнім рівнем суб'єктивного благополуччя (стіни 5–6) – група СР; 3) група з низьким рівнем суб'єктивного благополуччя (стіни 7–10) – група НР.

Розглянемо характеристику особистісних показників груп жінок з різними рівнями суб'єктивного благополуччя за показниками рівня суб'єктивного контролю (РСК) і виходу з важких життєвих ситуацій (ВЖС), зазначивши, що для цих показників, вимірюваних за шкалами РСК і ВЖС, обчислювалася також описова статистика (за допомогою інструменту «Аналіз даних» програми Microsoft Excel 2007): середнє арифметичне, дисперсія вибірки і стандартне відхилення. Ці описові статистики наведені в таблицях 1–3.

У групі з низьким рівнем суб'єктивного благополуччя загалом показники РСК і ВЖС знаходяться в діапазоні, що більше характеризується як негативний. Майже всі середньогрупові показники РСК знаходяться на рівні екстернальності (показники інтернальності – вище 5,5 балів), крім показника Іс – інтернальність у сімейних відносинах, який знаходиться в сфері інтернальності.

Тобто жінки цієї групи проявляють відповідальність і намагаються контролювати події тільки в сімейному житті. Всі інші показники знаходяться в сфері екстернальності, що свідчить про те, що жінки цієї групи орієнтуються

на зовнішні обставини або думку інших людей, не сподіваючись на себе.

Найнижчий показник – Іп (інтернальність в галузі виробничих відносин). Очевидно, жінки повністю занурені в свої переживання, пов'язані з сім'єю, і тому не виявляють соціальної активності. Показник за методикою ВЖС у цій групі також знаходиться на межі середнього і низького рівня (найнижчий показник від 27 балів і нижче). Тому, характеризуючи цю групу матерів за типом виходу із важких життєвих ситуацій, слід зазначити, що такі жінки часто зриваються, засмучуються, не витримують ударів долі і можуть реагувати психологічно неадекватно.

Загалом, характеризуючи особистісні особливості респонденток цієї групи, можна зробити висновок про те, що жінки з низьким рівнем суб'єктивного благополуччя не контролюють події свого життя, частіше покладаючись на випадок або інших людей. Найбільш виражена екстернальність у галузі виробничих стосунків, а інтернальність проявляється тільки у сімейних відносинах. З життєвими проблемами їм справлятися важко і вони частіше вдаються до неефективних стратегій поведінки. Констатуємо, що вони відсторонюються від усього, крім своїх сімейних проблем (пов'язаних переважно з вихованням «особливої» дитини), які не в змозі вирішити. Це, очевидно, і призводить до зниження суб'єктивного благополуччя.

Деяко іншими якостями володіють жінки з групи з середнім рівнем суб'єктивного благополуччя (група СР). Таких жінок у вибірці виявилось набагато більше, ніж у попередній, – 27 осіб. Показники групи за методиками РСК і ВЖС представлені в таблиці 2.

У групі з середнім рівнем суб'єктивного благополуччя також переважають показники зі сфери екстернальних значень. Але децю більше, ніж у групі НР, інтернальних показників: крім інтернальності в сімейних відносинах, у жінок цієї групи досягає показника інтернальності значення Ід (інтернальність досягнень), що означає прагнення особистості самостійно домагатися своїх цілей і не приписувати свої успіхи везінню або допомозі інших людей. Окрім цього, наближаються до інтернальності значення Ім – інтернальність в міжособистісних відносинах, а це означає, що жінка контролює свої стосунки з іншими людьми. Показники виходу з важкої життєвої ситуації, як і в групі НР, є середньорівневими, але їх значення децю менші, що говорить про меншу вираженість негативних реакцій на життєві труднощі. Саме тому група жінок із середнім рівнем суб'єктивного благополуччя загалом характеризується більш позитивними якостями. Для них властива інтернальність у сімейних, виробничих і міжособистісних

Таблиця 1

Описова статистика для групи матерів з низьким рівнем суб'єктивного благополуччя (n=12)

Статистика	Показники методик (I – інтернальність)							Вихід з важкої життєвої ситуації
	I _о загальна	I _д досягнень	I _н невдач	I _с сімейних стосунків	I _п виробничих відносин	I _м міжособистісних стосунків	I _з по відношенню до здоров'я і хвороби	
Середнє значення	4,3	5,2	4,7	6,1	3,3	4,6	5,0	25,7
Стандартне відхилення	1,1	1,3	1,3	1,0	0,9	1,4	1,0	4,8
Дисперсія	1,3	1,6	1,7	1,0	0,8	2,1	1,1	22,8

Таблиця 2

Описова статистика для групи матерів з середнім рівнем суб'єктивного благополуччя (n=27)

Статистика	Показники методик (I – інтернальність)							Вихід з важкої життєвої ситуації
	I _о загальна	I _д досягнень	I _н невдач	I _с сімейних стосунків	I _п виробничих відносин	I _м міжособистісних стосунків	I _з по відношенню до здоров'я і хвороби	
Середнє значення	4,3	5,5	4,7	6,5	3,3	5,4	5,0	22,3
Стандартне відхилення	0,9	1,3	1,0	1,1	1,0	0,9	0,9	6,9
Дисперсія	0,7	1,6	1,0	1,1	0,9	0,8	0,8	47,8

Таблиця 3

Описова статистика для групи матерів з середнім рівнем суб'єктивного благополуччя (n=11)

Статистика	Показники методик (I – інтернальність)							Вихід з важкої життєвої ситуації
	I _о загальна	I _д досягнень	I _н невдач	I _с сімейних стосунків	I _п виробничих відносин	I _м міжособистісних стосунків	I _з по відношенню до здоров'я і хвороби	
Середнє значення	4,9	5,7	5,0	7,1	3,5	4,8	5,2	20,2
Стандартне відхилення	1,1	0,9	1,1	0,8	1,2	1,5	1,3	5,8
Дисперсія	1,3	0,8	1,2	0,7	1,5	2,2	1,6	33,8

стосунках. Менше виражені у них і негативні реакції на складні життєві ситуації.

У емпіричній вибірці не виявилось жінок з високим рівнем суб'єктивного благополуччя, тому було виділено групу з середньо-високими показниками (група СВР), до якої увійшли 11 осіб. Показники цієї групи за методиками РСК і ВЖС проілюстровано таблицею 3.

У групі жінок з середньо-високим рівнем суб'єктивного благополуччя зберігаються тенденції групи із середнім рівнем, але значення більш виражені в сфері інтернальності досягнень (5,7 бали) і сімейних відносин (7,1 бали), і менш виражений показник інтернальності в сфері міжособистісних відносин, який, не

досягаючи значення інтернальності, залишається в сфері екстернальності. Наближається до інтернальності значення за шкалою Із (інтернальність по відношенню до здоров'я і хвороби), що, можливо, буде сприяти більш активній участі матері в турботі про здоров'я дитини з вадами розвитку. Показник за методикою ВЖС у цій групі найнижчий (20,2 бали), що свідчить про більш адекватне реагування в складних життєвих ситуаціях, ніж це спостерігалось у попередніх групах.

Проте жінкам з середньо-високим рівнем суб'єктивного благополуччя також притаманні емоційні зриви, вони засмучуються у разі виникнення проблем особистого характеру.

Відмінності між психологічними характеристиками в групах матерів з різними рівнями суб'єктивного благополуччя (значення t-критерію Стьюдента)

Параметр інтернальності	t-критерій		
	низький	середній	середньо-високий
I _о загальна	0,03	1,39	1,92**
I _д досягнень	0,71	1,21	0,58
I _н невдач	0,20	0,66	0,71
I _с сімейних стосунків	1,11	2,62*	1,71**
I _п виробничих відносин	0,26	0,67	0,57
I _м міжособистісних стосунків	2,10*	0,39	1,43
I _з по відношенню до здоров'я і хвороби	0,11	0,38	0,61
Вихід з важкої життєвої ситуації	1,53	2,48*	0,89

* - показники, що відповідають рівню значущості $p \leq 0,05$

** - показники, що відповідають рівню значущості $p \leq 0,1$

Загалом характеристика особистісних якостей групи СВР більш позитивна. Значення інтернальності виражені в сфері досягнень і сімейних відносин. Наближається до інтернальності показник в сфері охорони здоров'я, що вкрай важливо для матері хворої дитини.

Для статистичної верифікації емпіричних результатів був застосований параметричний t-критерій Стьюдента, результати обчислень якого наведені в таблиці 4.

Розглянемо достовірні відмінності, що стосуються груп жінок з низьким рівнем суб'єктивного благополуччя і середнім рівнем суб'єктивного благополуччя, на основі аналізу даних таблиці 4.

Робимо висновок, що наявні значущі відмінності середніх значень у групах з низьким рівнем і середнім рівнем за показником «інтернальність в міжособистісних відносинах» ($t = 2,10$, рівень значущості $p = 0,05$). Середнє значення цього показника в групі з низьким рівнем суб'єктивного благополуччя нижче (4,6 бали), ніж у групі середнього рівня суб'єктивного благополуччя (5,4 бали).

Тобто група жінок з середніми значеннями суб'єктивного благополуччя відрізняється від групи з низьким рівнем тим, що вони вважають себе здатними контролювати свої міжособистісні відносини, активно формують своє коло спілкування, на відміну від жінок групи з низьким рівнем, які схильні вважати свої міжособистісні стосунки результатом активності інших осіб, очікуючи від них прояву ініціативи в налагодженні контакту.

Розглянемо достовірні відмінності, що стосуються груп жінок з низьким рівнем суб'єктивного благополуччя (НР) і середньо-високим рівнем суб'єктивного благополуччя (СВР).

Найвищим показником РСК у всіх групах виявився показник інтернальності в сфері сімейних відносин. Це свідчить про те, що для всіх опитаних жінок сімейні відносини є пріоритетними, і вони вважають, що від них багато що залежить саме в сімейному житті. Достовірні відмінності виявлені за цим показником у групах з високим і низьким рівнем. У групі з середньо-високим рівнем (7,1) відчутно більше значення, ніж у групі з низьким рівнем (6,1) ($t = 2,62$, рівень значущості $p = 0,05$). Тобто жінки в групі з середньо-високим рівнем суб'єктивного благополуччя відрізняються вищою інтернальністю в сімейних стосунках.

Розглянемо достовірні відмінності, що стосуються груп жінок із середньо-високим рівнем суб'єктивного благополуччя і середнім рівнем суб'єктивного благополуччя.

Достовірні відмінності за показниками рівня суб'єктивного контролю в групах з середньо-високим рівнем суб'єктивного благополуччя (СВР) і середнім рівнем суб'єктивного благополуччя (СР) виявлено за показниками «загальна інтернальність» та «інтернальність у сімейних відносинах». Середні значення в групі СВР (загальна інтернальність = 4,9; інтернальність у сімейних відносинах = 7,1) відчутно більше, ніж відповідні значення у групі СР (загальна інтернальність = 4,3; інтернальність у сімейних відносинах = 6,5) на рівні значущості $p = 0,1$.

Середні значення загального показника рівня суб'єктивного контролю в групі СР не досягають сфери інтернальності, а залишаються на рівні екстернальності, тобто загалом можна сказати, що цій групі жінок притаманний вищий рівень екстернальності. У групі СВР рівень суб'єктивного контролю відчутно вище і наближається до показника інтернальності.

За показником Іс – інтернальність у сімейних стосунках – в обох групах показники відповідають сфері інтернальності, але в групі СВР інтернальність в сфері сімейних відносин відчутно вище, ніж у групі СР.

За показником методики «Вихід з важкої життєвої ситуації» середнє значення в групі НР (25,7) відчутно більше середнього значення в групі СВР (20,2) ($t = 2,48$, рівень значущості $p = 0,05$). Оскільки значення методики інтерпретуються як зворотні – зі зменшенням числового показника адекватність поведінки збільшується, то ці відмінності в групах з низьким і середньо-високим рівнем свідчать про те, що матері з групи СВР більш адаптивно реагують на важкі життєві ситуації.

Узагальнивши виявлені достовірні відмінності та характеристики груп за вираженістю інтернальності і способами подолання складних життєвих ситуацій, робимо такі висновки:

– жінки з низьким рівнем суб'єктивного благополуччя характеризуються загалом низькими показниками суб'єктивного контролю, вони більше покладаються на долю або інших людей. Вони відрізняються екстернальністю в сфері міжособистісних відносин і меншою інтернальністю в сімейних стосунках. У важких життєвих ситуаціях такі матері часто дратуються, засмучуються, не витримують ударів долі і можуть психологічно неадекватно реагувати на потреби дитини з вадами розвитку;

– жінки з середнім рівнем суб'єктивного благополуччя мають значно більше інтернальних якостей, ніж жінки в групі низького рівня. Для них характерна інтернальність у сімейних, виробничих і міжособистісних відносинах. Менше виражені у них і негативні реакції на складні життєві ситуації;

– група жінок з середньо-високим рівнем суб'єктивного благополуччя характеризується більш високим загальним показником інтернальності. Значення інтернальності у матері цієї групи виражені в сфері досягнень, сімейних відносин і в галузі охорони здоров'я. Вони менш схильні до емоційних зривів під час виникнення проблем, тобто є більш стресостійкими та загалом краще адаптовані до життєвих негараздів.

Емпіричний аналіз особистісних якостей матерів, які мають дітей з вадами

розвитку, виявив динаміку показників рівня суб'єктивного контролю і способів виходу з важких життєвих ситуацій залежно від рівня їх суб'єктивного благополуччя. Робимо висновок: особистісні якості, що характеризують жінок з точки зору прояву суб'єктивності (інтернальність, адекватні реакції на стресові ситуації), є предикторами суб'єктивного благополуччя.

Ми оприлюднили незначну частину отриманих результатів, але сподіваємось, що ця публікація стане поштовхом для розвитку не тільки досліджень у галузі психології особистості і психології материнства, а й сприятиме становленню нового для вітчизняного дискурсу напряму досліджень – клінічної психології сім'ї.

Також ці дослідження можуть бути використані в консультативній роботі, що проводиться з матерями дітей з вадами розвитку в спеціальних освітніх закладах, інклюзивно-ресурсних центрах, медичних, реабілітаційних та інших установах подібного типу.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Дегтяренко Т.В., Зіборова О.О. Психологічні особливості материнського ставлення у жінок, які виховують дитину з відхиленнями у психофізичному розвитку. *Наука і освіта*. № 7. 2013. С. 146–150.
2. Кисляк Л.А. Проблеми адаптації сім'ї до виховання дитини з особливими потребами. *Актуальні проблеми навчання та виховання людей з особливими потребами*: зб. наук. пр. / Відкритий міжнар. ун-т розв. людини "Україна", Ін-т вищ. освіти Нац. акад. пед. наук України, Ін-т спец. пед. Нац. акад. пед. наук України. Київ : Університет «Україна», 2007. № 2(4). С. 59-66.
3. Кукуруза Г.В. Психологічна модель раннього втручання: допомога сім'ям, що виховують дітей раннього віку з порушеннями розвитку : монографія. Харків : Точка, 2013. 244 с.
4. Левченко І.Ю., Ткачева В.В. Психологическая помощь семье, воспитывающей ребенка с отклонениями в развитии : *Методическое пособие*. Москва : Просвещение, 2006. 319 с.
5. Саєнко Л.І. Проблеми сімей, які виховують дитину-інваліда. *Людина і суспільство: основні тенденції розвитку і фактори трансформації у філософському, соціальному та психологічному вимірі*. Чернівці, 2006. С. 70–80.
6. Ткачева В.В. Семья ребенка с отклонениями в развитии: Диагностика и консультирование. Москва : Книголюб, 2007. 378 с.
7. Чаркіна О.А., Гукасян К.О. Особистісні особливості матерів, які виховують дітей з вадами розвитку. *Теоретичні та практичні аспекти розвитку сучасної педагогіки та психології*: Збірник тез наукових робіт учасників міжнародної науково-практичної конференції (м. Львів, 25–26 червня 2021 року). Львів : ГО «Львівська педагогічна спільнота», 2021. С. 13–17.